

Lov og evangelium i forkynnelsens historie Noen glimt

Av Sunniva Fuglestveit og Egil Sjaastad

shfuglestveit@fjellhaug.no I ESjaastad@fjellhaug.no

Sunniva Fuglestveit har mastergrad i teologi fra Fjellhaug Internasjonale Høgskole (FIH) våren 2021. Hun er nå marked- og informasjonskonsulent ved FIH.
Egil Sjaastad er dosent emeritus fra samme institusjon.

Resumé:

Artiklen giver en kirkehistorisk oversigt over variationerne i forholdet mellem lov og evangelium i forkyndelsen fra de apostoliske fedre til Ludvig Hope. De skikkelser/positioner, der trækkes frem, er: Klemens, Meliton af Sardes, Augustin, mellomalderens tanker om skjærsild og avlat, Luther, Arndt, Spener, Pontoppidan, haugianismen, schartauianismen, rosenianismen, Amlie, Giertz og Hope. Det gives særlig opmeksomhet til Augustins «De Spiritu et Littera» (Ånden og bokstaven) og Luthers prædiken om fariseeren og tolleren.

Keywords:

Forkynnelsens historie. Lov og evangelium. Augustin. Luther. Rosenius.

Innledning

Lov og evangelium som konsept oppsto først i reformasjonstiden. Man kan selvfølgelig argumentere for at det reflekteres over lov og evangelium i forkynnelsen før dette (f.eks. i Augustins *De spiritu et littera*). Men det var ikke før reformasjonstiden at skjelningen mellom lov og evangelium ble systematisert og anvendt som en normativ hermeneutisk nøkkel for bibeltekstene og forkynnelsen.

Likevel kan vi undersøke om – og i hvilken grad – forkynnelsen ivaretok det som er poenget med konseptet lov og evangelium. Det er dette vi vil gjøre i første delen av denne artikkelen.

Her vil vi gi noen glimt fra forkynnelse, teologisk refleksjon og fromhetsliv som er relevant – og som tilhører bakteppet for reformasjonens avklaring hva angår lov og evangelium.

Siste delen gir først glimt av hvordan Luther kunne la skillet mellom lov og evangelium gjennomsyre forkynnelsen. Så vil vi kort gi noen glimt av de betoningene som særpreget forkynnelsen i noen viktige lutherske bevegelser i etter reformasjonstiden. I fokus er især vekkelshistorien i nordisk kristenliv vi vi kort vil drøfte i lys av lov og evangelium.

Fram til reformasjonen

Perioden fra etter-apostolisk tid og frem til reformasjonen er en lang forkynnelseshistorie. Vi vil her bare se på enkelte utsnitt og undersøke disse. Forkynnelseshistorien henger sammen med kirkehistorien. Endringer i samfunnet, kulturen, kirkehistorien og historien generelt preget forkynnelsen, slik som samfunn, historie, kultur og kirke preger forkynnelsen også i dag. I de neste kapitlene vil vi ta for oss utsnitt av kirkehistorien, for å forsøke å si noe om hva som blir vektlagt. På grunn av plassbegrensing vil det ikke være rom for store tekstutleggende redegjørelser. Vi vil ta for oss noen epoker i kirkehistorien og forsøke å spore opp noen sentrale kilder (det kan være både prekener, brev, bekjennelser, eller læreskrifter) for å se hva som vektlegges i disse skriftene. Vi starter hos de apostoliske fedrene.

De apostoliske fedre

De apostoliske fedre er betegnelsen for en litteraturgruppe som stammer fra første halvdel av 100-tallet (selv om noen av skriftene ble til først nærmere 150 e.Kr) og er blant det eldste vi har av kristen litteratur etter nytestamentlig tid. De apostoliske fedrene og deres skrifter har primært å gjøre med spørsmål som ble aktuelle i forbindelse med at jøder ble kristne (samt indrekirkelige problemer som gjaldt lærespørsmål), og gir oss dessuten et innblikk i hvordan de apostoliske formaningerne i NT ble forstått og overlevert hos andre, tredje og fjerde generasjons kristne.¹ Likevel har flere ansett kristendomsforståelsen som kommer til uttrykk i disse skriftene som et forfall sammenliknet med nytestamentlig kristendom, med nettopp den begrunnelse at det er formaning, moralisme og legalisme som er det fremtredende i stedet for forkynnelse av rettferdiggjørelse ved tro alene.²

Blant skriftene finner vi Didache (De tolv apostlers lære), Ignatius brevene, Polykarps brev, 1. og 2. Klemens brev og Barnabas brev (mfl.). Vi stopper for Klemens-brevene. Disse var sentrale, og hadde høy rang blant flere i oldkirken. Enkelte stede ble brevene regnet som en del av den bibelske kanon.³

¹ Haraldsø 1997: 28, Baasland & Hvalvik 1997: 11

² Baasland & Hvalvik 1997: 11

³ Baasland & Hvalvik 1997: 117

Klemens regnes som Romas første pave, og forfatter av både 1. og 2.Klemensbrev.⁴ Selv om brevet (som er datert til år 96) tydelig er et privat brev fra menigheten i Roma til menigheten i Korint, har dette brevet senere blitt offentlig opplest i flere menigheter.⁵

Korintmenigheten fremkommer i Paulus sine brev som en problematisk menighet. Det kan se ut til at utfordringene Paulus tok opp, om splittelser, moralsk slapphet, misforståelser i lærespørsmål, samt en opphøyelse av utvalgte nådegaver fortsatt var et problem når dette brevet mottas. Dette fremkommer av temaene som vektlegges i brevet. Hovedtemaene er etisk belæring og kirkeordning. Korinterne formaneres og oppmuntres til kjærlighet, ydmykhet, fred, enighet og rettferdighet. Og hensikten med de etiske formaningerne er hele veien oppbyggelse. Kirkeordningen, som hovedsakelig også formidles i form av etisk belæring, gjorde skriftet betydningsfullt for kirkehistorien.⁶ Brevet inneholder mange referanser til Skriften (GT), og har vekt på visdomslitteraturen og paulinsk teologi.

Brevet har klare og tydelige etiske formaninger, lastekataloger, hustavler ect, tross dette har likevel Jesus og hans frelsesverk en tydelig rolle. Brevet forkynner også, eksplisitt, rettferdiggjørelsen ved troen alene (1.Klem 32:4). I kapittel 7 taler brevet om omvendelsens nødvendighet, men også her holdes frelsesverket frem som grunnlaget for både omvendelsens mulighet og virkelighet (1.Klem 7:4).

Selv om brevet har en tydelig formanende tone, leser vi klare utsagn om rettferdiggjørelse ved tro. Guds barmhjertighet, nåden og rettferdiggjørelsen utgjør begrunnelsen for formaningenes nødvendighet og grunnlaget for evnen til gode gjerninger (1.Klem 33:7f).

Det er ikke før vi kommer til 2.Klemensbrev at tonen ser ut til å bære preg av en mer legalistisk holdning.⁷ Temaet for brevet er egentlig å minne leseren om frelsens storhet, men måten dette gjøres på er ved et gjengjeldelses-motiv: fordi dere har fått del i frelsen, så skylder dere, i liv og gjerning, å leve i tråd med Guds lov. Også i dette brevet finner vi glimt av rettferdiggjørelse som noe som blir gitt ufortjent ved Guds nåde (2.Klem 1:7), men brevet har likevel en overveldende vekt av gjengjeldelses-motivet. Å leve i tråd med Guds lov, ikke for å bli frelst, men fordi man er frelst, ville være en helt uproblematisk tilnærming til lov og evangelium dersom vi ser til reformatorene. Dette gjør de selv. Men 2.Klemens brev anvender noen ganger formuleringer som eksplisitt antyder en «frelst ved gjerning» tanke. (2.Klem 8:6 og 19:3). Likevel må denne vektleggingen ses i lys av brevets helhet, og forfatterens nidkjærhet for frelsens storhet. Vi skal også legge merke til at høyverdig etikk var en viktig måte for kristne å vise overfor hedningene at de tilhørte den kristne tro. Deres etiske livsførsel ble et vitnesbyrd, et poeng som også brevet trekker frem (2.Klem 13:3-4).

⁴ Det var riktig nok hele den romerske menigheten som forfattet brevet, men Klemens som «førte pennen».

⁵ Baasland & Hvalvik 1997: 117, dette fremgår blant annet fra en uttalelse av Eusebius.

⁶ Baasland & Hvalvik 1997: 120

⁷ 2.Klemens brev ble sett på som et tillegg til 1.Klemensbrev og har ikke blitt tillagt samme betydning og oppmerksomhet som 1.Klemensbrev. Baasland & Hvalvik 1997: 192

Meliton av Sardes og den eldste kristne påskeprekenen

Meliton (død ca. 190) var en kjent leder (kanskje biskop) for kirken i Sardes. Det skrives om han blant annet i biskop Eusebius av Cæsarea sin 10 binds kirkehistorie (skrevet om lag 300-324 e.Kr.).⁸ Meliton er også forfatter av det som er kjent som kirkens eldst bevarte påskepreken. I påskeprekenen bruker Meliton fortellingen fra 2 Mos 12 som utgangspunkt for å forkynne Kristus som det sanne påskelam.

I denne påsketale står vi overfor en typologisk tolkningstradisjon. Både personer, hendelser og ordninger i GT ses som forbilder eller modeller (av gresk *typos*) på det som senere hendte i og med Kristus. Meliton argumenterer for denne måten å forstå Skriften på ved å vise til hvordan kunstnere lager modeller/forbilder før de lager det endelige verket. Gjennom forbildene kan man se det fremtidige verket, som er «større i høyde, sterkere i kraft, vakrere i formen og rikere i utsmykningen» (37).⁹ Gjennom prekenen reflekteres det over de mange hendelser, karakterer og begivenheter i GT som var forbilder på det som skulle komme. Melitons preken har en svært poetisk stilart og inneholder mange kjede-aktige oppregninger og parvise kontrasteringer.¹⁰ Eksempel fra prologen (2):

«Forstå, derfor, min elskede,
at det både er nytt og gammelt,
evig og timelig,
forgjengelig og uforgjengelig,
dødelig og udødelig,
- dette påskens mysterium».

Melitons preken drøfter også lov og evangelium. Han nevner blant annet at «Lovens bokstav, har bestått til Kristus kom» (6), at «Loven ble Ord» (7), at «Loven var en nedskrift av lignelsen», at «evangeliet utlegger og oppfyller Loven» (40), videre at «før evangeliets lys gikk opp hadde Loven krav på respekt» (41) og at på samme måte som modellen mister sin funksjon når det endelige verket kommer «slik ble loven oppfylt da den ble opplyst ved evangeliet» (43). I etter-reformatorisk tid har ordet *loven* flere betydninger. Når Meliton bruker det er det nærliggende å tenke at det er Moseloven det tales om. Meliton uttrykker ikke eksplisitt at loven er opphevet, men understreker at den er oppfylt i og med evangeliet (43).

Ordet evangelium har også flere betydninger når vi snakker om den hermeneutiske tolkningsnøkkelen *lov og evangelium*. Men når Meliton anvender ordet i sin påskepreken siktes det til Kristus og hendelsene i og med ham. Igjen, vi må huske at lov og evangelium ikke eksisterte som et konsept på det tidspunktet hvor Meliton avholder sin preken. Likevel ser vi tydelig en forkynnelse som vektlegger frelsesverket som en gerning gjort ene og alene av gudemenneske Jesus (102) og videre at Kristus er den som gir tilgivelse for syndene (103).

⁸ Melito & Skarsaune 1997: 12–13

⁹ Melito & Skarsaune 1997: 69

¹⁰ Melito & Skarsaune 1997: 47

Augustin og Pelagius

Som tidligere nevnt så pekes det gjerne på Augustin når en forsøker å finne et oldkirkelige alibi for skjelningen mellom lov og evangelium. Især gjelder dette hans skrifter i debatten mot den Irske munken Pelagius. Pelagius mente nemlig at Augustin forkynte en slags «billig nåde», som undergravet etisk og moralske forpliktelse.¹¹ Pelagius var uenig i Augustins syn på arvesynd og hevdet selv at dersom en handling skulle være synd som fører til skyld så måtte det være en fullstendig fri handling. Han mente at det var feilaktig å anse menneskets natur som så ødelagt av syndefallet at det ikke hadde evnen til å lyde Guds befaling. For ham var det helt avgjørende for selve moralbegrepet å bekrefte at i all synd er det et personlig «samtykke».¹² Forståelsen av nåde lå for Pelagius i at Gud har sendt Jesus Kristus som forbilde for menneskene, samt gitt oss sine bud (loven) som veiledere for den frie vilje som har evnen til å etterleve budene.

I 412-413 begynte Augustin å publisere traktater som gikk imot Pelagius sin kritikk. Det var i stor grad som følge av denne «stridigheten» at Augustin skrev utførlig om sin forståelse av synd og nåde.¹³ Dette skulle vise seg å bli svært viktig for reformatorene.

Augustin hevdet at hele menneskeheten falt i Adam, og at ethvert menneske som blir forplantet på naturligvis blir født med synd. Han mente at menneske fra begynnelsen av var skapt til å elske Gud, men at det var denne opprinnelige gudskjærligheten som gikk tapt i syndefallet. Gudskjærligheten ble til begjær. Menneskeslekten er «a lump of perdition»,¹⁴ fullstendig ut av stand til å gjøre rene gode handlinger og fullstendig ut av stand til å frelse seg selv. Augustin mente at det kun var Guds nåde som kunne frelse et menneske fra fortapelsen.¹⁵

Vi skal stoppe for en traktat fra 412, kalt «De Spiritu et Littera» (Ånden og bokstaven). Pelagianerne hevdet (også) at Gud er opphavet til rettferdiggjørelsen ved at han er den som har gitt loven som forteller oss hvordan vi skal leve (samt gitt oss et lovoppfyllende forbilde i Kristus). Augustins poeng er at menneskets vilje ikke har evnen til dette. Loven åpenbarer synden for et menneske, den åpenbarer skrupeligheten, den får mennesket til å fly til nåden, men den kan ikke i seg selv rettferdiggjøre. Augustin ser i stedet Guds nåde og rettferdighet som en helbredende hjelp, en gave som blir gitt, som forvandler det ødelagte og gjenoppretter den opprinnelige gudskjærligheten. Han skriver «[t]he true grace is the gift of the Holy Ghost, which kindels in the soul the joy and love of goodness.»¹⁶ Menneske har etter syndefallet ingen mulighet til å, med sin egen vilje, oppfylle lovens forskrifter. Selv om et menneske kanskje kunne dette i det ytre, så vil det aldri med oppriktig glede og kjærlighet kunne oppfylle loven i sitt indre.¹⁷ Her ser vi tydelig motivet om at Gud «krever» mye mer enn hva menneske evner å gi.

¹¹ Chadwick 1993: 227

¹² Chadwick 1993: 228

¹³ Chadwick 1993: 231

¹⁴ Chadwick 1993: 232

¹⁵ Denne monergistiske frelsesforståelsen førte også til at Augustin lærte dobbelpredestinasjon og uimotståelig nåde.

¹⁶ Schaff 1956: 84

¹⁷ Schaff 1956: 85

Videre forklarer han at å leve det hellige livet som loven krever, ikke er mulig ved den frie vilje, ei heller ved de rettvise budene (slik som pelagianerne mente), det er kun mulig ved Guds nåde. Dette betyr ikke at det skjer uten viljen. Guds nåde helbreder nemlig den skrøpelige viljen, slik at den kan oppfylle loven. Hvordan? Ved at loven viser at viljen er skrøpelig og ute av stand til å lovoppfyllelse, og dermed driver synderen til å søke tilflukt i Guds nåde.¹⁸ Loven har altså sine funksjoner. Den skal blant annet ved sine krav (som mennesker ikke kan oppfylle) vise at det er Guds nåde alene som rettferdiggjør. Loven skal på denne måten *manifestere* Guds rettferdighet, ved å overbevise menneske om sin svakhet og sin egen manglende evne til lovoppfyllelse og dermed rettferdighet.

Det er ikke vanskelig å se at dette skriftet måtte få stor betydning for reformatorene i forståelsen av synd/nåde, lov/evangelium. Både arvesyndstanken, syndefordervelsen, rettferdiggjørelsen som Guds gave, er her sentrale elementer som tas opp av Luther.

Likevel kan vi spore en forskjell i nådetanken. Augustins tanke om at Guds nåde helbreder viljen kan ikke lett forenes med Luthers beskrivelse av en kristen som «Simul Justus et Peccator» – samtidig rettferdig og synder.

Boten

Boten fikk sitt innhold på et tidlig tidspunkt i mellomalderen. I det romersk-katolske sakramentssystemet besto boten av fire elementer: anger (contritio), syndsbejelse (confessio) i form av skriftemål, absolusjon og pålegg om å gi satisfaksjon (satisfactio) for syndene ved å utføre botsgeringer.¹⁹ Hele ideen hang sammen med forståelsen av rettferdiggjørelsen og nåde. I katolsk kirkelære lærte man at nåden som et menneske mottok i dåpen kunne «mistes», f.eks. ved dødssynder. Boten fungerte da som en andre redningsplanke etter skipbruddet (tapet av dåpens nåde) som skulle gjenopprette salighetstilstanden. Videre hadde man også en *sanativ* forståelse av nåde: Nåden ble oppfattet som en slags medisin, som en kraft som føres inn i mennesket (inngytt nåde) og gir det den nødvendige forutsetningen for å leve i samsvar med loven slik at det ved gjerninger det da gjør, kan oppnå rettferdighet.

Botsgjerningene ble altså ikke linket til at gode gjerninger var godt (først og fremst) for nesten, men den ble linket til rettferdiggjørelsen. På den ene siden førte boten til at det kristne livet ble svært vanskelig og tyngende. Boten som skulle virke frigjørende og som skulle gjenopprette rettferdighetstilstanden førte for mange bare med seg mer lov og dårlig samvittighet²⁰ ettersom botsgjerningene som ble pålagt kommuniserte at Gud ikke var tilfreds, at det krevdes fyldegjørelse. Frigjøringen knyttet til absolusjonens budskap (tilgitt for Jesu Kristi skyld, pga hans sonene død), ble borte. Men på den andre siden gjorde boten også det kristne livet

¹⁸ Schaff 1956: 89

¹⁹ Haraldsø 1997: 137

²⁰ Dette er noe av det Melancthon og reformatorene i CA XII tar et oppgjør med. Han mente at loven i seg selv dømte samvittigheten og på den måten virker vrede og straff på synderen (uten ekstra straff i form av botsgjerninger). Han mente boten kun besto i to ledd, anger som skjer ved lovens fordømmelse av samvittigheten og tro som kommer ved evangeliet eller absolusjonen (jf. CA XII). Syndsbejelsen skulle være det private skriftemålet, hvor absolusjonen skulle meddeles (CA XI). Lutheran Church & Møland 1985: 33

«lettere», fordi den kommuniserte at det faktisk var mulig for menneske selv å gjøre tilstrekkelig fyldestgjørelse (og på denne måten bli rettferdig) ved sine gjerninger.²¹ Dette preget mye av forkynnelsen i sen-middelalderen.

Skjærsilden og avlaten

Tanken om skjærsilden slik vi kjenner til den i dag, oppsto en gang mellom 1150 og 1200 tallet.²² Den hadde antakelig levd en stund før dette, men på kirkemøte i Lyon i 1274 ble skjærsilden altså definert og innført som en del av kirkens ortodoksi.²³ Man kan peke på en rekke årsaker og elementer som antakelig var med å utforme ideen om dette rensende mellomstadiet mellom død og oppstandelse. Goff skriver at både ideer, trosforestillinger og dyder som preget kulturen i mellomalderen, samt teologiske debatter og sannsynligvis også sosiale forandringer i samfunnet, bidro alle til utviklingen av skjærsildtanken.²⁴ Skjærsildtanken er sammensatt, men forstås hovedsakelig som et mellomstadie mellom død og oppstandelse hvor hvert enkelt menneske skal gjøre opp for sine timelige synder (venielle synder). Ideen henger sammen med troen på individuell ansvarlighet og fri vilje. Man tenkte nemlig at hvert enkelt menneske måtte gjøre opp for de syndene de selv var ansvarlige for å utføre. Her skilte man mellom dødssynder og såkalte timelige synder. Ved absolusjonen fikk den som gjorde bot tilgivelse for dødssyndene (og unngikk på denne måten den evige straffen), men ikke for de timelige. De timelige syndene måtte en gjøre opp for ved botsgjerninger. Dersom man forlot dette livet med uoppgjorte dødssynder (altså ikke hadde gjort bot og fått absolusjon) gikk man fortapt. Men dersom man hadde oppgjorte dødssynder, men uoppgjorte timelige synder, havnet man i skjærsilden.²⁵

Ut ifra denne forståelsen av skjærsilden ble det etter hvert vanlig med bønn for avdøde som befant seg i skjærsilden. Ved bønn var det tenkt at en kunne nedkorte tiden de måtte tilbringe i skjærsilden. Etter hvert utviklet også avlaten seg som en sentral del av oppgjøret for timelige synder. Avlaten besto i å bli fritatt fra botsgjerninger som en hadde blitt pålagt på grunn av timelige synder. Man tenkte nemlig at Kristus og helgenene hadde «overskudd» av gode gjerninger som kirken nå hadde i sin disposisjon (også kalt «kirkens skatt») og dermed hadde rett til å distribuere til dem de ville. Ved avlaten gav kirken noe av dette «overskuddet» til mennesker som var pålagt botsgjerninger, slik slapp de å utføre disse. Avlat kunne man f.eks. få ved å gi gaver til kirken, og dermed ble en av de aller mest fundamentale motivene, nemlig å tjene penger, en del av denne kirkelæren.²⁶

Luther tok etter hvert oppgjør med flere momenter fra teologihistorien som vi her har berørt. Han så hvor legalistisk forkynnelsen og sjelesorgen kunne bli. En stor del av hans reformatoriske gjerning ble å hjelpe fram en forkynnelse som tydelig skjelnet mellom lov og

²¹ Keith & Keith u.å.

²² Goff 1986: 4

²³ Stensvold u.å.

²⁴ Goff 1986: 5

²⁵ Haraldsø 1997: 137–138

²⁶ Stackhouse 2014: 27

evangelium. Slik tydeliggjorde han den paulinske rettferdiggjørelseslæren som grunnlag for frelsesvissheten.

Fra og med reformasjonen

Luthers skjelning mellom lov og evangelium

Martin Luthers bidrag til forkynnelseens historie har et lysende midtpunkt: Forkynnelsen av troens rettferdighet. Han tilrettela rettferdiggjørelseslæren slik at usikre og anfektete mennesker fikk frelsesvisshet. Med sin måte å sikte inn budskapet på hjalp han dem fram til et åndelig gjennombrudd. Læren om rettferdiggjørelsen, slik han fant den i Det nye testamente, ble også hans håndsrekning til kristne mennesker i troens strid. *De ble bevart i troen ved det budskapet som skapte den.*

Forkynnelsen av troens rettferdighet og læren om å skjelne mellom lov og evangelium hører tett sammen, de er for Luther to sider av samme sak.

En preken om fariseeren og tolleren

Vi vil nå la Luther selv slippe til orde gjennom sitater fra en preken over Luk 18,9–14. Han begynner med de ‘to slags mennesker’, ‘to slags rettferdighet’ og ‘to forunderlige dommer’.²⁷

Fariseeren representerer den ene typen. Han holder fram for Gud sin lovoppfyllelse. Han har oppriktig ivaretatt begge lovens tavler, både de første budene, og de siste budene rettet mot nesten.

I første omgang er Luther overraskende positiv til fariseeren. Den ytre lovoppfyllelsen hans er et stort gode. Men like positivt som Jesus betegner fariseerens ytre gjerninger, like radikalt fordømmer han selve ‘personen’: «Gjerningene i seg selv var ikke å straffe, men det var personen selv som ikke var god.» Gud ser til hjertet og «finner en så stor ondskap hos fariseeren at den forderver alt som ellers kunne være godt.» ...

Tolleren derimot, kunne ikke «forlate seg på seg selv eller trøste seg ved sine gjerninger, men må helt fortvile hvis han ikke finner nåde og barmhjertighet hos Gud.» Loven hadde «slått hans hjerte, så han kjente sin nød og elendighet. Han fryktet Guds dom og vrede og sukket i sitt hjerte etter å bli frigjort fra synden.»

Egentlig var ‘tollerbønnen’ «Gud, vær meg synde nådig!» en måte å lage en bønn av to motstridende ord, sier Luther: Synd og nåde er så motsatt som vann og ild – hvis en ikke kjenner mer enn de ti bud. Men ved sin bønn viser tolleren at han kjenner «det kjære evangeliets prediken om Guds nåde og barmhjertighet i Kristus.» Det blir «tilbudt og forkynt for alle fordømte syndere uten at de har fortjent det.»

²⁷ Luther i Kirkepostillen. Prekenen finnes fra s. 432, og sitatene er hentet fra denne prekenen.

Tolleren hadde altså ikke noe annet å stole på enn nåden i Kristus. På den måten ga han Gud ære og oppfylte det første bud. Og nå går Luther ut over Jesu ord i teksten. Den rettferdigheten tolleren blir tilregnet, «bryter ut og blir stadfestet ved gjerninger». For «troen er en levende vesentlig ting, den gjør mennesket ganske nytt, den forandrer hans sinn ... Den går ned i hjertets grunn og virker det hele menneskes fornyelse.»

Gjennom prekenen dukker det stadig opp en tredje kategori mennesker. Det er de som forsvarer seg i sine synder og ikke vil erkjenne dem som synd. I likhet med fariseeren er heller ikke de blitt arrestert av loven. De har ikke havnet der tolleren var. «Den som fortsatt vil synde, kan ikke be om nåde og syndsforlatelse. Men den som ber slik tolleren, han ønsker å bli rettferdig og løst ifra synden.»

Dermed får Luther også plass for *ubotferdigheten* i sin tekstgjennomgang. Den rette skjelingen mellom lov og evangelium innebærer å ta loven på alvor og gi Gud rett. Men den ubotferdige forsvarer seg mot lovens brodd. Han opplever ikke synden som noe problem.

Oppsummering

Luthers posisjon kan på et bredere grunnlag oppsummeres slik:

- Gjennom forkynnelsen av lov og evangelium trer Gud fram for oss som fullkommen i hellighet og fullkommen i kjærlighet.
- I samsvar med dette arbeider han på to ulike måter i hjertene: Hans «fremmede gjerning» skjer ved loven. «Loven anklager alltid.» All fromhet, plukkes av oss for så vidt vi gjør den til grunnlag i frelsens sak (Rom 3,19–20). Han «egentlige gjerning» skjer ved evangeliet.
- Evangeliet er beretninger om frelseshistoriske kjensgjerninger som skjedde for oss. Den hellige ånd adresserer disse kjensgjerningene til oss.
- Læren om lov og evangelium hjelper oss å skjelne mellom vår rettferdighet for Gud (troens rettferdighet, Rom 4,4-6) som er fullkommen, og vår rettferdighet i mellommenneskelige forhold (livets rettferdighet) som ennå er mangelfull (Matt 5,20).
- Ved troen er vi både fri fra lovens forbannelse (Gal 3,13) og fra dens frelsesvilkår (Rom 10,4) – gjennom hele kristenlivet. Som frigitte mennesker skal vi få rette våre gode gjerninger mot nesten, i Den Hellige Ånds kraft.

Senere lutherske vekkelsesretninger

To forhold gjorde at det etter hvert ble behov for en vekkelsesforkynnelse som betonte bestemte aspekter ved læren om lov og evangelium:

For det ene ble katolisismen mange steder radert bort uten at det kom til noe nytt åndelig liv. Mange forkynte imot katolsk gjerningsfromhet, men lot tilhørerne tenke at det *ikke er så nøye*

med ens etiske handlinger og holdninger. Evangeliets frihet ble tolket som frihet 'for kjødet' (Gal 5,13).²⁸

For det andre mistet presteskapet kontakten med *mystikken* som hadde preget mange i senmiddelalderen. Det førte til at forkynnelsen ofte ble preget av teologiske oppgjør uten den *inderligheten* som skulle følge en levende tro.

Botsortodoksien

Presten Johan Arndt (1555–1621) ble den viktigste vekkerrøsten i tiårene etter at Konkordieboken var fullført (1580). «Han rensket mystikken fra fantastiske spekulasjoner og ukristelige utvekster og sammensmeltet den med ekte evangelisk luthersk kristendom.»²⁹ Han poengterte nok at vår frelsesvisshet ligger i troens rettferdighet, ikke i Åndens virkninger i oss. Men utviklingen innen kirken førte ham til en langt sterkere betoning av det siste.

Guds ånd virker troen i *hjertene* og skaper derved også en *ny lydighet*. Tusener har i ettertiden lest Johan Arndts store verk «Den sanne kristendom» og blitt preget av den.

Statspietismen

Pietismens far, Philip Jakob Spener (1635–1705), slo nettopp på disse strengene. Av hans skrifter er nettopp det viktigste det forordet han skrev til en utgave av Arndts «Den sanne kristendom».

Tittelen er talende: *Pia desideria* (Fromme ønsker). Lære uten liv er selvbedrag. Kristent søskensamfunn uten kjærlighet er avsporing. Arndts vekt på troens indre liv understøttes her med stor overbevisning.

I Speners fotspor fulgte en rekke forkynnere som ble bærere av veknelsen. Begrep som sann kristen, personlig kristen, levende kristendom og gudsfrykt ble fra nå av viktige begreper. Formaningene til omvendelse fra verdslighet og vanesynder ble alvorlig forkynt. Pietismen ble fremmet av myndighetene, derav uttrykket 'statspietismen'.

I Danmark-Norge ble Pontoppidans forklaring til Luthers lille katekisme den viktigste formidler av en pietistisk kristendomsforståelse.³⁰ Her understrekes det nok at loven avslører oss, og at frelsesvissheten må knyttes til nåden alene. Men uten den subjektive tilegnelsen havner vi i selvbedrag. Levende kristendom skapes når Ånden får gjenføde hjertene. Ydmykhet og selvfornektelse er idealer som hører troslivet til. Ingen er en kristen uten troens kjennetegn, en ny livsførsel, et nei til verden og en innvortes kjærlighet til Gud og vår neste.

²⁸ Dette er en hovedsak i Pontoppidans undervisning for vordende prester, se Pontoppidan 1757/1986: 29–49.

²⁹ Arndt 1610/1931: 13.

³⁰ Erik Pontoppidan den yngre (1698–1764).

I sin store veiledning til presteskapet løftet biskop Pontoppidan med stor kirkehistorisk innsikt fram hvordan oppgjøret med katolsk loviskhet med tiden *forsømte noe*: Å forkynne fram et liv etter Guds bud slik det også forutsettes i læren om lov og evangelium.³¹

Felles for mange av pietismens forkynnere, både innen statspietismen og i de senere lekmannsbevegelsene, er fokus på troen og det indre liv. Med skarp religions-psykologisk innsikt kunne de skildre sjelens vei fra en død tro via vekkelse, opplysning, gjenfødelse, levende tro, rettferdiggjørelse, helliggjørelse og herliggjørelse (på den siste dag). Vi taler om 'saliggjørelsens orden'. Den subjektive tilegnelsen av budskapet får stor plass.

Haugianismen og schartauianismen

Haugianismen er en egen utgave av pietismen. Folk i tusentall ble vakt og omvendt. De samlet seg i 'venneflokker' og formante hverandre med Guds ord, ikke minst via lekpredikanter, både menn og kvinner. Et sterkt alvor fulgte Hauge og hans venner.³² Oppgjøret med verdslige holdninger hadde stor plass.

I Sverige oppsto det parallelt med haugianismen en mer kirkelig preget pietisme knyttet til presten Schartau (1757–1825) og hans prekener. Det vi ovenfor kalte 'saliggjørelsens orden', fikk her benevnelsen 'nådens ordning'.

Det objektive frelsesbudskap – Åndens redskap til å skape og nære troen – sto sterkt. Men i den folkekirkelige konteksten skjønte både Hauge og Schartau at loven måtte forkynnes til alvorlig omvendelse.

Denne forkynnelsen kunne i noen miljøer få et lovisk preg.

Rosenianismen

I Norden var det C.O. Rosenius (1816–1868) som ble den store frigjørende forkynneren. Han lot læren om lov og evangelium være svaret på alle tendenser til 'synergisme'. I frelsens sak er det helt avgjørende at ikke noe av 'vårt eget' blir med i regnskapet. Troen 'på nåden i Guds hjerte' er det eneste vi har å holde oss til.³³

I *Veiledning til fred* skildrer han hvordan loven fører synderen til full konkurs. 'Lovtrellen' kjører seg fast og ser bare syndefordervet.³⁴ Dette er en erfaring som følger oss gjennom hele kristenlivet. Kjødets blir aldri bedre. 'Jesus alene' er synderens trøst.

Rosenius selv visste hvordan de hadde det som ikke syntes de hadde 'fått til' sin kristendom.. Da han skrev sangen «Ängsliga hjärta, upp ur din smärta, glömm du aldeles bort vad du har!» hadde han slike for øyet. Husk, du har alt i Kristus!³⁵

³¹ Pontoppidan 1757/1986.

³² 1771–1824.

³³ Se sangboken nr. 283.

³⁴ Stoffet i denne boken er hentet fra oppbyggelsesbladet *Pietisten*, sist utgitt på Arven Forlag, 2002..

³⁵ Jf. Sangboken nr.429.

Rosenianske forkynnere betonte dette med jublende glede. Lina Sandell ble rosenianismens sangforfatter nr.1. «O Jesus åpne du mitt øye så jeg kan se hvor rik jeg er.» Andre har fulgt etter. «Jesus, Jesus, alt det du treng for himmel og jord, er gøymt i det eine ord» (Engeseth). «Kor stort min Gud at eg ditt barn får vera og leva i din frie nådepakt» (Krogedal).

I disse sangene er fokus på det Jesus har gjort for oss. Virkningene av 'Kristus i oss' blir aldri fundament godt nok å basere sin visshet på. Nei, vi har alt i Kristus!

'Blåboka'

Reaksjonen på denne forkynnelsen ble her i Norge uttrykt med kraft i en liten bok kalt «Blåboka».³⁶ Her skriver haugianeren Amlie at de nye predikantene (de rosenianske) *advarte* mer mot bønn og alvor i omvendelsen enn de *tilskyndet til* det! De forkynte en korrekt intellektualistisk kristendom uten ånd. De gjorde himmelveien for lettvin.

Amlies budskap ble nok en tankevekker. Den stadige betoningen av at en selv ikke bidrar i frelsens sak, kunne skyve andre aspekt ut av bildet. «Det er ikke din bønn, det er ikke din gråt, det er blodet som frelser deg nu».³⁷ Slik sang de, og det var denne 'ensidigheten' som Amlie ville ta oppgjør med.

Om en leser Rosenius sine skrifter, kilden til den rosenianske forkynnelsen, vil en se hvordan den frigjørende tonen slår an *samtidig som* tema som gjenfødelse, nytt liv, ny vandel, guds frykt og brennende kjærlighet likevel løftes tydelig fram.

Steingrunnen

Bo Giertz' bok *Steingrunnen* følger forkynnelsens historie slik den utspant seg i en svensk bygd.³⁸ Her er læren om lov og evangelium det som innprentes indirekte gjennom skildringene av menighetslivet og presters forkynelse. På grunn av vår iboende syndighet vil vår egen rolle i frelsestilegnelsen alltid være mottaker, ikke bidragsyter.

Eiendommelig er det at Giertz i denne boken lar en prest bli frigjort nettopp ved å lese prekenen «Jesus allena» av *Schartau*. På den måten får han fram at pietistiske vekkelser – tross tendensen til loviskhet som *kunne* prege dem – ikke uten videre var i strid med en evangelisk luthersk forkynelse.

Hopes foredrag i Presteforeningen

Ludvig Hope (1871–1954) holdt i 1940 et foredrag om *Svingningar i forkynninga*. Ut fra erfaringer i egen levetid kunne han skildre de ulike betoningene. Han viste forståelse for begge retninger (i Norge: haugianismen og rosenianismen). Han mente seg å være et barn både av haugianismens alvor og av rosenianismens glede over å eie alt i Kristus.

³⁶ Amlie 1872.

³⁷ Sangboken nr.144, v.3. Bearbeidelsen av denne sangen skjedde ved Jens Marius Giverholt (1848–1916) som var en typisk rosenianer.

³⁸ Bo Giertz (1905–1998) svensk biskop, fagteolog og forfatter.

«Arven fra vest»

Hope tok også opp det som ble kalt «Arven fra vest». Vekkelsesforkynnere i Moody-tradisjonen ba folk omvende seg. Ens eget valg ble sterkt vektlagt (slik også Billy Graham senere gjorde).

Hope ser problemene dette innebærer. Troen er jo en Åndens gjerning, og det valget som avgjør saken, er Guds evige nådevalg, ikke mitt eget valg. Men de som sterkt forfektet ‘den trellbundne vilje’, fikk også noen tankevekkere av Hope. For ingen kommer til tro uten å bli personlig involvert og satt på valg.

Dermed er vi kommet langt opp mot vår egen tid. Nye impulser har kommet – dels fra teologiske strømdrag med en annen agenda enn Luther, dels fra internasjonale bevegelser som er ‘født i’ reformerte eller karismatiske miljøer. Nærmere drøfting av dette faller utenfor rammen for vår artikkel.

Litteratur

Amlie, Peder. 1872. *Nogle Ord om de nye og gamle Arbeidere i Herrens Vingaard*, Christiania:

Udgiverens Forlag.

Arndt, Johan. 1610/1931. *Den sande Kristendom*, Oslo: Lutherstiftelsens forlag.

Baasland, E., & Hvalvik, R. 1997. *De Apostoliske Fedre: i Norsk oversettelse, med innledninger og noter*. Oslo: Luther Forlag.

Chadwick, H. (Red.). 1993. *The early church* (Rev. ed). Penguin Books.

Giertz, Bo. 1942/2019. *Steingrunnen*, Oslo: Lunde Forlag.

Goff, J. L. 1986. *The Birth of Purgatory*. Chicago: University of Chicago Press.

Haraldsø, B. 1997. *Kirke og misjon gjennom 2000 år: allmenn kirke- og misjonshistorie*. Oslo: Lunde forlag.

Hope, Ludvig. 1939. *Svingningar i den kristne forkynning*. Ett av tre foredrag samlet og utgitt i
Bergen: A.S Lunde og Co.s Forlag,

Keith, C., & Keith, S. u.å. Confession is for Absolution, [Audio podcast episode]. I *Thinking Fellows*. (Hentet 20. juli 2021).

Luther, Martin. 1521/1549. *Kirkepostillen*. Utgitt under tittelen *Predikener over alle søn- og*

helligdagers evangelier (1968), Oslo: Det evangelisk lutherske kirkesamfunn. I fotnotene:

«Luther i Kirkepostillen».

Lutheran Church, & Mæland, J. O. 1985. *Konkordieboken: den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter : ny norsk oversettelse*, Oslo: Lunde Forlag.

Melito, & Skarsaune, O. 1997. *Om påsken: den eldste kristne påskepreken*, Oslo: Luther forlag.

Pontoppidan, Erich. 1737/1979. *Sannhet til gudfryktighet (katekismeforklaring)*, Oslo: Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn.

Pontoppidan, Erich 1757/1986: *Collegium Pastorale Practicum*, Oslo: Luther Forlag i samarbeid med Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn.

Rosenius, Carl O., i bladet *Pietisten* fra 1840-1850-årene / 2002, *Veiledning til fred*, Orre: Arven Forlag. *Sangboken* 1983, Oslo: Lunde Forlag.

Schaff, P. 1956. *Nicene and Post-Nicene Fathers: Bd. V Saint Augustine: Anti-Pelagian Writings*. Michigan: W.B. Eerdmans Publishing Co.

Sjaastad, Egil. 2001. *Vi forkynner Kristus*, Oslo: Lunde forlag.

Stackhouse, J. G. 2014. The hard work of holiness: Protestants and purgatory. *The Christian Century* 131(12), 26–29.

Stensvold, Anne (u.å.). *skjærsilden* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 09.sep 2021 fra <https://snl.no/skj%C3%A6rsilden>

Wisløff, Carl Fr. 1982. *Martin Luthers teologi*, Oslo: Lunde forlag.